

UDK 811.163.42'367.622
Izvorni znanstveni članak
Rukopis primljen 29. VIII. 2006.
Prihvaćen za tisak 11. V. 2007.

Marija Znika

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Ulica Republike Austrije 16, HR-10000 Zagreb
mznika@ihjj.hr

POKAZATELJI BROJIVOSTI¹

U radu se ukratko komentiraju istraživanja kategorije brojivosti. Ta se kategorija obrađuje na primjeru imenica. Kao pomoćna sredstva za otkrivanje statusa imenice s obzirom na kategoriju brojivosti analiziraju se prilozi količine *malo*, *mного*, *dosta*.

1. Kategorija brojivosti² jedna je od kategorija koja se temelji na leksičkom značenju imenice. Po tome što je zastupljena u mnogo jezika u svijetu status joj se može definirati kao onaj koji je blizu statusu jezičnih univerzalija. Premda je poznaju mnogi jezici, nije do prošloga stoljeća bila predmetom sustavna znanstvenoga istraživanja. Tek početkom 20. stoljeća spominje se naziv brojivost u radovima Otta Jespersena koji svijet dijeli na svijet brojivoga i svijet nebrojivoga. Sustavno se ta kategorija počinje proučavati sredinom prošloga stoljeća u radovima lingvista koji su se bavili proučavanjem engleskoga jezika³. Nešto kasnije brojivost postaje predmetom proučavanja i njemačkih jezikoslovaca. Među posljednjima njome su se pozabavili jezikoslovci u slavenskim zemljama.

Proučavatelji engleskoga, a onda i njemačkoga jezika uvidjeli su da se s pomoću te kategorije mogu objasniti neki odnosi koji se tiču upotrebe člana.

¹ Rad je izložen na *Trećem hrvatskom slavističkom kongresu* u Zadru (15. – 19. listopada 2002. godine).

² Iscrpan popis literature o kategoriji brojivosti navodi se u monografiji M. Znike, *Kategorija brojivosti u hrvatskom jeziku*.

³ U hijerarhiziran sustav tzv. sintaktičkih oznaka (opće, apstraktno, brojivo, živo, ljudsko) koje služe opisu imenica uvrštava je Noam Chomsky (1965: 85) u *Aspektima sintaktičke teorije* i primjenjuje najviše pri opisu općih imenica, ali i pridjeva i glagola.

U slavenskim jezicima bez člana kategorija brojivosti povezuje se s drugim kategorijama, npr. s kategorijom određenosti imenica, pa u tim jezicima utječe na pridjevni vid koji je gramatičko sredstvo za izricanje (ne)određenosti imenica. Brojivost utječe i na red riječi, izbor riječi za temu i remu, kako se pokazuje npr. u gramatici suvremenoga poljskoga jezika koja proučava kategoriju brojivosti na temelju odnosa subjekta i predikata, a i u radovima naših autora (Silić 2002., Pranjković 2000.). Time se posebno ističe komunikacijska važnost kategorije brojivosti.

2. Novija istraživanja te kategorije u nas definiraju kategoriju brojivosti kao značenjsku kategoriju koja se temelji na opreci jedinično \neq mnogo i koja se iskazuje u obilježju [\pm brojivo]. To obilježje može biti razvidno iz oznake [+ brojivo] ili iz oznake [- brojivo]. Te dvije oznake, kad je riječ o istom značenju imenice, stoje u uzajamno isključnom odnosu: na temelju jednoga značenja ne mogu se staviti obje oznake, i [+ brojivo] i [- brojivo], nego samo jedna od njih:

olovka “ono čime se piše” [+ brojivo].

Uza što se može staviti oznaka [+ brojivo]? Ta se oznaka može staviti uz one imenice kojih je sadržaj pomišljiv kao mnogost kojoj u opreci stoji jediničnost. Ako neki sadržaj nije pomišljiv kao mnogost kojoj u opreci stoji jediničnost, imenica je nebrojiva. Takva je npr. imenica voda u svojem temeljnom značenju.

3. Semantička kategorija brojivosti ima svoj izraz u gramatičkoj kategoriji broja i njezinim dvama gramemima: jednini za jedno i množini za mnogo (neki autori kažu za više no jedno). Koliko je točno količinski obuhvaćeno izrazom mного, to za kategoriju brojivosti kao **jezičnu kategoriju** uopće nije bitno. Količina je bitna za utvrđivanje entiteta u **nejezičnom (izvanjezičnom) svijetu**.

Točna količina može se utvrđivati samo u brojivih imenica, i to s pomoću broja kao vrste riječi. To je tzv. numerička kvantifikacija⁴: glavni brojevi **izravno** stoje uvijek samo uz brojive imenice.

Oblik imenice uz broj ovisi o veličini glavnoga broja:

uz broj jedan imenica je u nominativu jednine,

uz brojeve od dva do četiri i one složene s dva, tri, četiri u tzv. paukalu ili malini koja je oblikom jednaka za muški i srednji rod genitivu jednine, a za ženski rod nominativu množine.

⁴ O kvantifikaciji *usp.* Šarić 2001.

Uz brojeve od pet nadalje i one nesložene s jedan imenica je u genitivu množine.

Brojivost, dakle, nužno prethodi numeričkoj kvantifikaciji, ona je preduvjet numeričkoj kvantifikaciji, a numerička kvantifikacija nikako ne utječe na brojivost.

4. Kakva je svrha uvođenja kategorije brojivosti u opis hrvatskoga jezika? Na prvi pogled čini se da nema svrhe uvoditi u opis novu kategoriju u jezični opis i time taj opis otežavati. Međutim, uz pomoć te kategorije može se objasniti razloge zbog kojih se od nekih imenica **ne može** u nekom značenju **upotrijebiti** množinski oblik, ističem upotrijebiti, jer tvorbi množinskih oblika nema nikakvih morfoloških zapreka. Od nebrojivih imenica voda ili strah mogu se načiniti množinski oblici vode, strahovi. Zapreke su samo značenjske naravi: imenica voda u značenju “tekućina za piće” nije brojiva, nije strukturirana tako da jednome stoji u opreci mnogo. Tome na planu izraza kategorije brojivosti, u gramatičkoj kategoriji broja, onda ne mogu odgovarati oba gramema, i jednina i množina, kako je u brojivih imenica, nego samo jedan oblik, i to jednina. Imenice koje imaju samo jedninski oblik znane su u gramatičkoj tradiciji kao *singularia tantum*.⁵ Tek značenjskom promjenom nebrojive imenice voda, sužavanjem njezina značenja na razinu **vrste** (“jamnička voda, morska voda, kisela voda” i sl.) ili na značenje “prostranstva pokrivena vodom” moguće je uz nju staviti oznaku [+ brojivo]. Tek je u tom značenju onda moguće upotrijebiti množinski oblik vode.

Nasuprot nebrojivim imenicama *singularia tantum*, od kojih je uz određene značenjske promjene moguće načiniti i upotrijebiti množinski oblik, pokazuje se da od imenica koje imaju samo oblik množine, tzv. *pluralia tantum* nikako nije moguće ni načiniti jedninski oblik, čak i uz promjenu njihova značenja. Po tome se imenice *pluralia tantum* bitno razlikuju od skupine *singularia tantum*. Međutim, neke *pluralia tantum*, npr. one s oznakom [+ konkretno], brojive su čak i bez značenjskih promjena jer im je imenicom u množinskom obliku označeni sadržaj pomišljiv i kao jedno i kao mnogo (*hlače, grablje, vile...*). Na temelju nepotpunosti njihove morfološke paradigme zaključivalo se ponekad da su **sve** *pluralia tantum* nebrojive.⁶

Imenice *singularia tantum* i *pluralia tantum* koje imaju ograničenja u izražavanju gramatičke kategorije broja mogu se primjenom kategorije brojivosti

⁵ Pri odredbi njihova naziva ne spominje se značenje, a ono je jednim razlogom što se od njih ne tvore i ne rabe množinski oblici.

⁶ “U svom gramatički samo formalnom množinskom obliku te riječi nemaju semantički brojiv oblik. Semantički je oblik tih imenskih riječi nebrojiv, takav koji kao jezični izraz ne prati opreka među jedninom i množinom u gramatičkoj kategoriji broja.” (Peti 1997–1998: 301)

u potpunosti opisati i mogu se objasniti razlozi nemogućnosti upotrebe oblika koji nedostaje. Tako se može otkriti **istost** (nebrojivost) u **raznoobličnosti** (sg. t., neke pl. t.) i **različitost** (brojivost, nebrojivost) u **istolikosti** (pl. t.). Time se pruža mogućnost potpunijega i gramatičkog i leksikografskog opisa kakav nedostaje u našim dosadašnjim gramatikama i rječnicima u kojima se navodila **moguća morfološka paradigma imenica, neovisno o njihovom značenju i o mogućnosti upotrebe u tom značenju.**⁷

5. **Kategoriju brojivosti kao jezičnu**, i to značenjsku kategoriju valja lučiti ne samo od gramatičke kategorije broja koja joj je izraz nego i od broja kao matematičke veličine, i od broja kao vrste riječi kojim se izriče točno utvrđena količina, i to točna količina brojivih entiteta u izvanjezičnom svijetu, tj. referenata izvanjezične stvarnosti označenih imenicom. Brojivost je, stoga, kao jezična kategorija posve neovisna o numeričkoj kvantifikaciji koja pripada izvanjezičnoj stvarnosti.

Količina referenata označenih brojivom imenicom može se utvrđivati s jedne strane **brojem**, dakle numerički, a s druge strane **kvantifikativom** i **prilogom količine**. Kvantifikativ je riječ koja svojim leksičkim značenjem izriče približnu količinu ili točno određenu količinu izraženu mjerom, npr. riječ šaka u izrazu: šaka trešanja, i kilogram u izrazu: kilogram jabuka.

Dok se brojem utvrđuje točna količina imenicom označenih sadržaja u izvanjezičnom svijetu egzistentnih entiteta, kvantifikativom se, rečeno je, utvrđuje približna količina brojivih entiteta.

Približna količina brojivih entiteta utvrđuje se i priložima količine malo, mnogo i sl.:

malo trešanja
mnogo trešanja
malo jabuka
mnogo jabuka.

Brojivi entiteti imaju mogućnost dvostruke kvantifikacije: i numeričke i leksičke.

Nebrojive imenice nemaju mogućnost izravne numeričke kvantifikacije. Njima se brojem ne može odrediti točna količina jer se njima označeni sadržaji odnose na referente koji nisu međusobno razlučeni, koji ne označuju cjelovi-

⁷ Iznimka je tu *Hrvatski enciklopedijski rječnik* koji donosi uglavnom samo genitiv jednine imenica, ali uz voda i pijesak donosi uz njihovo temeljno značenje i množinski oblik ne navodeći pritom **ograničenja za upotrebu** toga oblika.

te, zaokružene entitete, nego stvari od kojih se može izdvojiti samo njihov neodređen dio:

šaka pijeska
kilogram brašna.

Nebrojive stvarne imenice mogu se samo neizravno numerički kvantificirati preko kvantifikativa tipa šaka, kilogram:

dvije šake pijeska
tri kilograma brašna.

Pri tome se izravno numerički kvantificira samo kvantifikativ, a tek neizravno i stvar koja se kvantificira:

dvije šake
dvije šake brašna.

6. Najveći problem koji se nameće pri opisu brojivosti pojedinih imenica jest onaj kako se može **pokazati je li neka imenica** u nekom značenju **brojiva** ili **nije**, je li značenje imenice strukturirano tako da omogućuje uključivanje opreke jedno \neq mnogo ili nije. Budući da se i brojive i nebrojive imenice mogu približno nenumerički, tj. leksički kvantificirati s pomoću kvantifikativa i priloga količine, čini se kao da nema načina da se brojive imenice razluče od nebrojivih.

Kako **broj kao kvantifikativ** određuje padež i broj imenice koja mu otvara mjesto u rečeničnom ustrojstvu i uz koju se on uvrštava, a brojiva imenica pluralia tantum određuje oblik **brojnom pridjevu** koji se uz nju uvrštava kao atribut (troja vrata, dvoja pleća), tako i **prilog količine**⁸ određuje oblik imenice uz koju stoji: prilozi količine kao malo, mnogo, dosta zahtijevaju uza se **brojivu** imenicu u genitivu plurala:

mnogo košara, dosta olovaka, malo stolova.

Kad se ti isti prilozi uvrste uz nebrojive imenice tipa brašno, pijesak, voda, i to u njihovu prvotnom stvarnom značenju, stoje te imenice u genitivu jednine uz navedene priloge količine, i to stoga što su u tom značenju nebrojive:

malo brašna
mnogo pijeska
dosta vode.

⁸ O priložima količine kao atributima piše R. Katičić u *Sintaksi*, str. 447. Pri opisu partitivnoga genitiva A. V. Tkalčević (1859: 80) navodi da on stoji uz ove priloge količine: mnogo, malo, više, obilno, koliko, toliko, nekoliko. Danas se osjeća kao zastarjela upotreba partitivnog genitiva uz zamjenice: ovo, to, ono (ovo sira... ono kruha).

Suzi li se tvarnim imenicama značenje na razinu **vrste dane stvari**, one postaju brojive pa je moguć i njihov množinski oblik. Tada, kao i druge brojive imenice, stoje u genitivu množine uz spomenute priloge količine:

malo brašna (s dužinom na a)

malo pijesaka

dosta voda.

7. Prilozi količine mogu nam, očito je, biti od pomoći i kao pokazatelji promijenjenog značenja imenice, pa po tome i promjene oznake [- brojivo] u [+ brojivo]. Uzmimo za primjer apstraktnu imenicu iskustvo. Ona je u svojem temeljnom značenju nebrojiva, što znači da će uz prilog količine stajati u genitivu jednine:

mnogo, malo iskustva.

Naidemo li na primjere kao:

Imao je dosta ružnih⁹ iskustava.

pokazuje se da je ta imenica u genitivu množine, da dakle ima množinski oblik. Iz toga se, držimo li se ovdje iznesene postavke o obliku imenice uz priloge količine, mora zaključiti da je ta imenica upotrijebljena u svojem brojivom značenju, da je brojiva.¹⁰ Značenjska promjena nebrojive imenice, kojom ona postaje u tom značenju brojiva, omogućuje uvrštavanje priloga količine koji uza se zahtijeva genitiv množine imenice u brojivu značenju.

8. Zbog čega su prilozi količine mnogo, malo¹¹, dosta važni kao indikatori brojivosti?

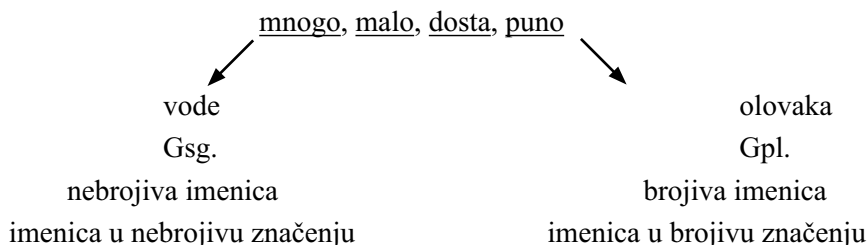
Važnost priloga količine kao indikatora brojivosti važna je i u gramatičkom opisu imenica i njihove sročnosti, a korisna je pri leksikografskoj obradi monosemničkih imenica u kojih prilozi količine pomažu odrediti značenjski status tih imenica, onda i njihov status s obzirom na brojivost. Njihova je važnost još veća u polisemničkih imenica u kojih mogu biti dobrim pokazateljem svakoga pojedinog značenja polisemne imenice. Naime, i samo to značenje pokatkad je vrlo teško opisati i odrediti pa je onda isto tako vrlo teško na temelju toga

⁹ Čini se da tu važnu ulogu ima i atribut uz imenicu te da on zajedno s prilogom količine utječe na izbor genitiva množine: Imao je dosta neobičnih iskustava. Imao je dosta iskustava koja su negirala takav stav.

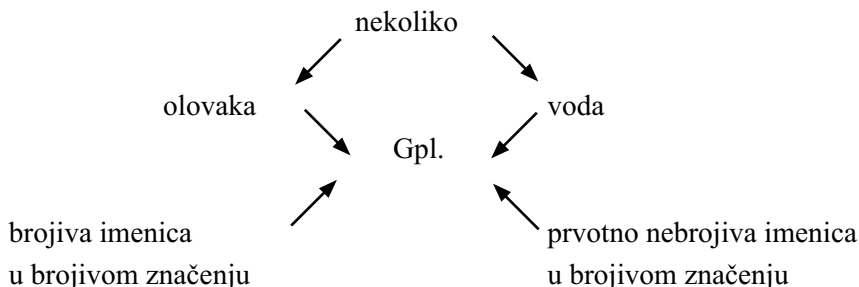
¹⁰ Nebrojiva imenica može postati brojivom tzv. sekundarnom prekategorizacijom koja onda omogućuje da se uz imenicu u tako promijenjenom značenju stavi oznaka [+ brojivo].

¹¹ D. Raguž u svojoj *Gramatici* (str. 4) navodi da zbirne imenice obično nemaju množinu i da se “ne broje” (uz njih idu prilozi tipa: malo, nekoliko i sl.). Tvrdnja je, što se tiče priloga malo, netočna jer se može reći ne samo malo lišća i malo vode, nego i malo olovaka, malo jabuka, a jabuka i olovka jesu brojive.

odlučivati je li imenica brojiva ili nije. Stoji li uz priloge količine malo, mnogo, dosta polisemna imenica u genitivu jednine, ona je u tom značenju nebrojiva. Stoji li, pak, u genitivu množine, ona je u tom značenju brojiva.¹²

9. Prilog količine nekoliko ne dolazi uz nebrojive imenice. Dolazi ili uz brojive imenice ili uz prvotno nebrojive imenice, ali u njihovu promijenjenom i brojivom značenju.

Neodređena zamjenica svaki, zamjenice poneki i bilokoji¹³ isto tako dolaze samo uz brojive imenice ili uz prvotno nebrojive imenice u njihovu brojivom značenju:

svaka olovka, svaka voda, svaki pijesak.

¹² Ostaje problem imenica u kojih se genitiv jednine i genitiv množine oblikom ne razlikuju, npr. imenice tipa ljubav:

Gsg. ljubavi
Gpl. ljubavi.

U takvim slučajevima dvojbu može razriješiti kontekst ili situacija.

¹³ Slabljenje aktualnog odnosa sa stvarnošću pokazuje se u složivosti generično upotrijebljene imenice sa zamjenicama svaki, poneki, bilokoji. Svaki je nulta množina. (Quirk-Greenbaum, str. 61).

10. Zaključak

Prilozi količine mogu poslužiti kao pokazatelj statusa imenice s obzirom na brojivost: istim se prilogom količine može razlučiti je li imenica upotrijebljena u brojivom ili nebrojivom značenju. Imenice u brojivom značenju dolaze uz priloge **mnogo**, **malo**, **dosta** u genitivu množine, a nebrojive imenice u genitivu jednine. Iznimka su imenice pl. t. koje uvijek stoje u množini, bile brojive ili nebrojive. Prilozi količine posebno su svrhoviti u onim slučajevima kada se značenje imenice, pa i njezino promijenjeno značenje, ne može bez konteksta jednoznačno razabrati.

Upotrebom navedenih priloga količine može se tako olakšati i leksikografska obrada i upotpuniti gramatički opis imenica – da se u rječnicima i uz nebrojive imenice ne navodi automatski njihov mogući množinski oblik, neovisno o značenju u kojemu su, nego da se navede u kojemu je značenju takva imenica brojiva jer je tada od nje moguće ne samo načiniti množinski oblik nego taj oblik i **upotrijebiti** u ovjerenoj rečenici.

Citirana literatura:

- CHOMSKY, NOAM 1965. *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge: The M. I. T. Press.
- JOJIĆ, LJILJANA; RANKO MATASOVIĆ (ur.) 2002. *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb: Novi Liber.
- KATIČIĆ, RADOSLAV 1986. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: JAZU – Globus.
- PETI, MIRKO 1997.–1998. Kojoj skupini riječi pripadaju *Pluralia tantum*. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 23–24, Zagreb, 289–312.
- QUIRK, RANDOLPH; SIDNEY GREENBAUM ¹1973., ²1974. *A University Grammar of English*. London: Longman.
- PRANJKOVIĆ, IVO 2000. Izražavanje neodređenosti/određenosti u hrvatskome jeziku. *Riječki filološki dani: zbornik radova*, 3, Rijeka, 343–350.
- RAGUŽ, DRAGUTIN 1997. *Praktična hrvatska gramatika*. Zagreb: Medicinska naklada.
- SILIĆ, JOSIP 2002. Kategorija neodređenosti/određenosti i načini njezina izražavanja. *Riječki filološki dani: zbornik radova*, 3, Rijeka, 401–405.
- ŠARIĆ, LJILJANA 2001. *Kvantifikacija u hrvatskome jeziku*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- TKALČEVIĆ, ADOLFO VEBER 1859. *Skladnja ilirskoga jezika*. Beč.

ZNIKA, MARIJA 2002. *Kategorija brojivosti u hrvatskom jeziku*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Countability indicators

Summary

The paper analyses the category of countability of nouns, and refers to quantifiers (*malo, mnogo, dosta*) as detectors of whether a monosemic noun is countable or not. The quantifiers also indicate whether semantic restructuring has turned an originally uncountable polysemic noun into a countable one in any of its meanings.

The results of the study can be used for more accurate lexicographic analysis, as well as in grammatical description because not only do they provide a semantically independent, morphologically feasible noun paradigm, but also an applicationally valid, semantically founded noun paradigm.

Ključne riječi: brojivost, imenica, pokazatelj brojivosti, prilog količine, hrvatski jezik

Key words: countability, noun, countability indicator, quantifier, Croatian language